

Vardagens storhet - Iris Murdoch och lyckan

Anna Victoria Hallberg

Anna Victoria Hallberg skriver om hur Iris Murdoch i sina skönlitterära verk belyser lyckan som ett sätt att glömma sig själv, hur lycka inte har att göra med rättvisa, och hur den lyckliga också kan vara den mest olyckliga.

”Lycka infinner sig när ens mest vanliga och vardagliga medvetande är totalt obekymrat” Iris Murdoch

Den brittiska författaren och moralfilosofen **Dame Iris Murdoch** (1919–1999) var en fascinerande och säregen intellektuell. Hon skrev tjugosex romaner, flera pjäser och diktsamlingar, samtidigt som hon var en aktiv och respekterad filosof. I flera av de skildringar som finns om Iris Murdoch framstår hon som en omtyckt men lite obegriplig människa. Hon kunde agera hänsynslöst men var också lojal och omhändertagande. De biografiska anekdoter som fastnar vittnar om kvick tankeförmåga och en minst sagt bohemisk inställning till allt praktiskt, inramat av en närmast klichéartad akademikermiljö där ständiga projekt avlöste varandra i en strid ström av oavslutade kärleksaffärer, med både kvinnor och män, och intensivt arbete. Dessutom hade hon en humoristisk timing, det säger de som kände henne.

Murdoch började studera i Oxford 1938. Hon läste inledningsvis Greats (Oxfords särskilda modell för att studera antikens språk och filosofi) på Somerville College men kom att röra sig mycket målmedvetet mot moralfilosofin. Trots att hon stora delar av sitt liv var filosof, undervisade på St Anne’s College och skrev vetenskapliga artiklar, fanns det en konträr attityd i hur hon valde att positionera sig i den anglosaxiska miljön. Det motspänstiga draget var inte larmande högljutt utan hon valde helt enkelt att gå en annan väg än de flesta andra.

Den analytiska filosofin med betoning på lingvistik, logik och regelstyrd filosofi som var förhärskande i Storbritannien under 1950-talet passade den mer existentiellt engagerade Murdoch ganska illa. Murdoch ville att filosofin skulle utgå från att varje individs själliv och moral existerar i samklang med inre och yttre förändringar som inte kan benämnas ut genom positivistiska vetenskapsideal eller språkanalys. Att välja det rätta är mycket sällan ett resultat av ett rationellt val mellan antingen det ena eller det andra, menade hon,

utan en ofullbordad avvägning av moraliskt betingade intryck. Vi väljer inte så medvetet som vi ibland får för oss, utan vi människor genomgår processer och förändringar som är oåtkomliga för oss själva. Den platonism som genomsyrar hennes idévärld utgår från livet som en pilgrimsfärd, där vi strävar mot att bli mer seende. Verklighetens olika ”framträdelse” lägger ofta slöjor av villfarelser runt våra liv. Vi närmar oss det goda med hjälp av kärleken, konsten, skönheten och vardagens oförklarliga storhet och befinner oss i ett oavslutat men meningsfullt arbete. Det goda existerar inte som slutmål, vi blir aldrig färdiga, det goda befinner sig bortom människan. Snarare ligger det i själva ansträngningens natur att vi därigenom ser mer av det moraliska livets skiftningar och lärdomar, genom vår ousinliga förmåga att attraheras av kraften i det goda och röra oss mot den.

I min litteraturvetenskapliga avhandling om Murdoch drev jag tesen att hennes filosofiska intentioner kom att formuleras skickligast i hennes romaner. Argumentet var att romanernas struktur och styrning mot filosofisk insikt visar varför det som ibland blir svårutrett i filosofin framstår som ”livskongruent” i romanens form. I romanen är oredan och det mänskliga strulandet inte problematiskt utan snarare realistiskt. Filosofin kan aldrig helt överge sin praxis; riktningen mot tänkandets originalitet och argumentets giltighet. På så vis blir romanens form en friare plats för undersökningar av människans predikament och väg genom livet.

I takt med att Murdochs romaner börjar utgöra ett självständigt och framgångsrikt författarskap på 1970-talet påbörjar hon en frigörelse från universitetet. Hon överger filosoferandet som en del av ett institutionellt liv och byter Oxford mot London för att undervisa en dag i veckan vid Royal College of Art. På plats i London bland konststudenterna upptäcker hon en ny värld. Den är friare, både sexuellt och andligt, och intellektuella frågor innehar inte en upphöjd plats på samma sätt som i Oxford. Murdoch inser att filosofin får en annan betoning när den under-

ordnas estetiska perspektiv, eller läggs bredvid konsten. Under åren på Royal College of Art föds nya tankar kring relationen mellan liv, konst och filosofi och hennes storhetstid som författare sammanfaller med tiden som lärare för konststudenter.

Under hela Murdochs yrkesverksamma liv växlade hon mellan filosofi och litteratur, en växelverkan som tycks ha gjort henne lycklig. När jag funderar på begreppet lycka i anslutning till Murdochs idiomatiska stil som romanförfattare och filosof tycks lyckan, det lyckliga, lyckosamheten, iscensättas i hennes verk, snarare än redas ut. Iris Murdoch behandlar lycka indirekt, genom begreppet uppmärksamhet till exempel, men jag finner ingenstans att det är filosofiskt intressant för Murdoch att fördjupa eller uppehålla sig vid lyckan i sig. Vi kan nå djupare insikt om vad det innebär att leva meningsfullt och sant genom att fundera över de bilder vi skapar och den uppmärksamhet vi riktar mot det som pågår i världen. Verkligheten kräver en intresserad blick för att kunna framstå i ett klarare ljus.

Hur ser man verkligheten med uppmärksamhet? Murdoch ger en illustration i en av sina filosofiska texter, där en person som är olycklig i sin ensamhet plötsligt får syn på en tornfalk. Den plågade tankebanan hejdas utan förvarning av något oväntat, som blir en påminnelse om världen utanför. Rovfågeln fångar hela jagets och blickens uppmärksamhet och när den ryttlar över fält och öppna landskap är koncentrationen hos den olycklige helt riktad mot djuret. Varje vingslag registreras. Tornfalken svävar utan kännedom om sin betraktare och när den flyger vidare är plötsligt de bekymmer som tidigare upptog sinnet hos den olycklige mindre viktiga.

En blick på världen som tar uppmärksamheten i anspråk innebär alltså att omvärlden blir mer närvarande och självupptagenheten dämpas. När den olyckliga människan följer tornfalkens rörelser i en obruten uppmärksamhet aktiveras samtidigt en rörelse bort från det egna jagets fåfänga egocentrism. Att observera verklighetens skeenden och ut-

tryck tränger undan egot. Att närma sig tillstånd av lycka – även om Murdoch inte formulerar sig så utan nog skulle använda ord som mening eller kunskap – innebär att människan ”glömmer” sig själv för en stund, att hon liksom slipper sitt jag.

Lyckoforskning i vår tid fokuserar främst på neurologiska funktioner, materiella förutsättningar, psykologiska dispositioner och att genom empiriska studier förklara olika lyckoskillnader. Lycka som begrepp uppfattar jag är en subjektsnära upplevelse; man känner lycka medan det närbesläktade ordet glädje är mer kollektivt. Glädjen, den delar man. Det säger en del om vår tid att det är just det individfokuserade lyckobegreppet som uppvärderas och fokuseras. Murdoch skulle säga att lycka är beroende av en rad faktorer som vetenskapen ofta utelämnar. Främst existerar lyckan i vardagssituationer. Lyckan har med slumpen att göra.

Ibland kopplas lycka samman med frasen ”ett gott liv”, det blir gärna utgångspunkten när den antika synen på lycka diskuteras i filosofiska sammanhang. Men jag funderar över om lycka och ett gott liv egentligen är så intimt förbundna. Jag har ofta upplevt att intensiv lycka, den där berusande sorten som får en att vilja spinga ut på gatan och skrika eller med slutna ögon och ett Mona-Lisaleende falla ner på sängen med förhöjd kroppsvärme, kommit i ganska kaotiska livssituationer. Mina djupaste stunder av lycka har inträffat under stark smärta (bar-nafödande). Den har överrumplat mig, lyckan, när jag minst anat. Lyckan innehåller alltså ett överraskningsmoment som gör den oplanerad och existentiellt djupt meningsfull men också förhållandevis kortvarig, som känsla. Därför tycker jag att sambandet mellan lycka och ett gott liv är förbluffande orealistiskt, i alla fall om det goda livet är tänkt att vara beständigt.

Om vi påminns om Murdochs idé att vi sällan väljer aktivt mellan det goda A och det goda B utan befinner oss i olika livsgåtor och snårigheter så blir också lycka ett slags underbar biprodukt av våra vardagssysslor, en

påminnelse om när livets rörelser känns harmoniska. Samtidigt bör inte lycka stå i fokus i våra liv eftersom en sådan inriktning kan skapa en förrädisk slöja mellan oss själva och världen. Vi ser sådana människor i Murdochs romaner, människor fängslade och fångna av sina illusioner. För Murdoch är olika föreställningar om sanning, godhet, kärlek och kunskap intimt förknippade med de sätt på vilka vi förstår saker, och organiserar tankar om dessa, inklusive hur vi uppfattar världen och livet i stort. Lyckan kan bli den plötsliga, oväntade belöningen. Men lycka bygger inte på rättvisa. De mest sorglösa karaktärerna i Murdochs romaner, som Hugo Bellfounder i *Eskapad* från 1953, som tycks ha en lycklig stjärna över sitt huvud, är också en av de mest lyckliga (när romanen får sin upplösning). Charles Arrowby, huvudperson i *Havet, havet*, från 1978, kämpar och försöker bli lycklig men lyckas inte bryta sin självupptagenhet. Han är oförmögen att ta in omgivningens signaler och agerar narcissistiskt. Det räcker inte med att vilja, utan man måste ge upp idéer om sig själv som håller en kvar i självbespeglade stadier av det Murdoch kallade människans ”feta, obarmhertiga ego”. För att bli fri, kanske också lycklig, måste du våga ge upp, skriver Murdoch.

Iris var utrustad med ett knivskarpt intellekt. När beskedet att Alzheimers sjukdom ofrånkomligen skulle ta orden från henne och sakta bryta ner hennes skrivförmåga och mentala kapacitet framstod det för många som en fruktansvärd nyck av ödet. John Bayley, Iris make som på egen hand vårdade sin hustru hemma, fick besök av en journalist i deras hus i norra Oxford för att skildra denna oundvikliga metamorfos. Journalisten frågade John om det inte var sorgligt att på så nära håll tvingas följa den nedbrytande processen av kvinnan han älskade. John svarade:

Jag tänker inte så. Jag vill bara att hon ska vara lycklig, det har jag alltid velat, och samma lycka som jag kunde se i hennes ögon när hon i sin krafts dagar brottades med djupa existentiella och andra filosofiska frågeställningar i sitt skrivande, kan jag idag se när hon sitter framför tv:n och ser på Teletubbies. Den enda skillnaden skulle väl kanske vara att hon idag har svårare att kontrollera sin saliv och därför dräglar aningen mer. Men lyckan är densamma.

ANNA VICTORIA HALLBERG är doktor i litteraturvetenskap och kulturskribent. Hon är aktuell med *Du berör min själ: scener ur ett liv med Iris Murdoch* (Fri tanke, 2025).